

PERSKA OKUPACJA EGIPTU W VII W. N.E.

TOMASZ SIŃCZAK

ABSTARCT (*The Persian occupation of Egypt in the seventh c. BC*): Through the efforts of Emperor Maurice and king Khosrow II a period of peace between the Roman Empire and Sasanian Iran reigned in the early seventh c. When Maurice died in rebellion of Fokas in 602, Khosrow attacked the Roman Empire, taking Mesopotamia, Syria, Palestine with Jerusalem and Egypt, the granary of the empire. Thousands of inhabitants of Alexandria were killed by Persians in 619. For the first time since the Achaemenid age Egypt belonged to the Persian empire and Khosrow appointed a certain Saraleneozan marzaban of Egypt. Iranian elite was aware of history of Egypt. We know these events thanks to the *Shahname* of Ferdowsi, the tenth-c. Iranian national epos. Persian occupation of Egypt lasted for ten years but many cultural patterns brought by the Persians remained in Egypt for a long time well into the Arab rule.

„Opowiada się też taką historię, dla mnie przekonującą, że jedna z perskich niewiast przyszła do niewiast Cyrusa, a ujrawszy stojące przy Kassadanie dorodne i duże dzieci, pełna była podziwu i bardzo ją wychwalała. Kassadana jednak, żona Cyrusa, tak rzekła: Mimo, że jestem matką takich dzieci pogardza mną Cyrus, ceni sobie świeżo nabytą z Egiptu niewiastę. – To powiedziała ze złości ku Nitetis, a starszy z jej synów, Kambizes, tak się odezwał: – Dlatego też, matko, kiedy dorosnę, wywrócę Egipt do góry nogami.”

Hdt. III 3 (przeł. S. Hammer)

WSTĘP

Początek VII wieku był dla Cesarstwa Rzymskiego i Iranu Sasanidów okresem szczególnym. Zrealizowany przez cesarza Maurycjusza plan uzyskania kontroli nad Persją poprzez udzielenie militarnej pomocy Chosroesowi II w walce przeciwko uzurpatorowi Wahramowi Czobinowi spowodował ocieplenie stosunków między mocarstwami. Niestety narzucona przez Maurycjusza Chosroesowi rola króla z rzymskiego nadania była dla niego na dłuższą metę nie do zniesienia. Król Królów potraktował jako *casus belli* rewoltę Fokasa, która to zakończyła się śmiercią cesarza Maurycjusza 27 listopada 602 r. Dobiegł końca trwający prawie dziesięć lat okres pokoju między imperiami. Rzekomo na wezwanie syna Maurycjusza, o imieniu Teodozjusz, władca Persji rozpoczął inwazję na prowincje Cesarstwa. Pod naporem ogromnej armii perskiej padła w 604 roku Dara, w 608 Amida, a w 609 również Edessa. Działania wojenne prowadzone były na niemal całym obszarze rzymskiego Bliskiego Wschodu. Wobec szerzącego się chaosu i katastrof militarnych przeciwko Fokasowi wystąpił egzarcha Kartaginy Herakliusz Starszy wraz ze swoim synem Herakliuszem. Buntownikom udało się wstrzymać dostawy zboża z Egiptu do Konstantynopola, co oczywiście musiało zagrozić funkcjonowaniu stolicy. Gwałtowne starcia z wojskami buntowników dowodzonymi

przez kuzyna Herakliusza Młodszeo – Niketasa – pod Aleksandrią na przełomie 609 i 610 r. były pierwszymi od prawie trzech stuleci militarnymi potyczkami, jakie widziała ta prowincja¹. Cesarstwo toczyła wojna domowa między zwolennikami zbuntowanych mieszkańców Afryki a urzędującym w Nowym Rzymie Fokasem. W wyniku konfliktu między Rzymianami w ręce Persów 8 października 610 r. wpadła stolica rzymskiego *Imperium Orientis* – Antiochia. Armie Sasanidów skierowały się na południe w 614 r. zdobywając Jerozolimę i dalej przez Półwysep Synaj w kierunku spichlerza Cesarstwa – Egiptu – do którego wkroczyły ostatecznie w 618 r. Ekspedycja Persów do Egiptu jest z wielu względów interesująca. Po pierwsze był to strategiczny i gospodarczy cios dla Cesarstwa, porównywalny tylko z utratą przez Zachodni Rzym Afryki Północnej w 429 r.² Po drugie w afrykańskiej ekspedycji Chosroesa łatwo dopatrywać się inspiracji dawnymi podbojami Achemenidów. Na oczach mieszkańców Bliskiego Wschodu odradzało się dawne *Imperium Persicum*. Zajęcie przez Chosroesa Parweza Egiptu i całego rzymskiego Wschodu to jedyny taki przypadek w historii starożytnej poza podbojami władców z czasów staroperskich. Ze strzępek źródeł tego burzliwego okresu warto spróbować odczytać i opisać na nowo przebieg wydarzeń w Egipcie i znaczenie okupacji Egiptu przez Persję. Nieliczne wzmianki o tych wydarzeniach znajdujemy w kronikach arabskich, syryjskich i bizantyjskich.

Współcześnie relacje Rzymu i Iranu Sasanidów są coraz częściej opisywane przez historyków, szczególnie w pracach, które dotyczą historii Persji w starożytności. Najważniejsze są publikacje Burgan³, Daryaee⁴, Farrokha⁵ i Poushariati⁶. Także w Polsce coraz popularniejsze stają się badania poświęcone polityce i kulturze starożytnego Iranu. Historię polityczną oraz rozwój technik wojskowych badają: Olbrycht⁷, Skupniewicz⁸, Wójcikowski⁹ i Woźniak¹⁰. Zagadnieniami językowymi w obrębie staro – średnioperskiego i tadżyckiego, a także źródłami literackimi pochodzącymi z okresu sasanidzkiego zajmuje się Gacek¹¹. Dyplomacja między Cesarstwem Rzymskim a Persją jest też tematem

¹ Gascou 2007, 463–501.

² Zob. Heather, 2010, 295–350.

³ Burgan 2009.

⁴ Daryaee 2009.

⁵ Farrokh 2007.

⁶ Poushariati 2008.

⁷ Olbrycht 2004; Olbrycht 2009, 229–241; Olbrycht 2010, 27–285; Olbrycht 2013.

⁸ Skupniewicz 2006, 9–21; Skupniewicz 2007, 9–28; Skupniewicz 2014.

⁹ Wójcikowski 2007a, 269–307; Wójcikowski 2007b, 117–126; Wójcikowski 2010, 123–135; Wójcikowski 2014.

¹⁰ Woźniak 2010.

¹¹ Gacek 2006; Gacek 2007, 211–227.

szczegółowych badań Nokandeh¹², Canepa¹³, Wallburg-Mossig¹⁴ oraz Wintera¹⁵. W naszym kraju relacjami między obu imperiami, widzianymi z perspektywy Ktezyfontu, zajmuje się Maksymiuk¹⁶. O politycznych i militarnych relacjach między obu imperiami pisali Szeląg i Sińczak¹⁷.

PODOBÓJ I OKUPACJA EGIPTU PRZEZ ARMIE PERSKĄ

Militarne operacje Chosroesa II Parweza na terytorium rzymskim toczyły się od 604 r. bez większych przeszkód ze strony wojsk Cesarstwa. Persom po dziesięciu latach od rozpoczęcia wojny przeciwko Rzymowi udało się zdobyć wszystkie ważne miasta Bliskiego Wschodu: Darę, Amidę, Edesę, Kirkezon oraz Chalcedon¹⁸. Wojska Rzymian, które miały przyjść z odsieczą Syrii i Mezopotamii, zostały rozbite przez Persów pod Emesą w 613 r.¹⁹. Król Persji podzielił swoje wojska na dwa korpusy. Pierwszy z nich, dowodzony przez Szahina, pozostał na północy i stanowił zaporę przed ewentualnym wysłaniem przez Herakliusza wsparcia na południe. Drugi, dowodzony przez Szachrbaraza, operował w Syrii i Palestynie, gdzie odnosił wielkie sukcesy²⁰. Wodzowi południowego zgrupowania wojsk udało się zdobyć Damaszek i Jerozolimę, która po długim oblężeniu została brutalnie spacyfikowana przez Persów²¹. W 618 armia Szachrbaraza poprzez Półwysep Synaj dostała się do północnej Afryki i po sukcesach w Palestynie przystąpiła do podboju miast Afryki Północnej²². Rozpoczęła się największa bitwa egipskiej ekspedycji Persów – oblężenie Aleksandrii²³. Miasto broniło się zaciekle i po długim oblężeniu poddało się zdobywcom dopiero w czerwcu 619 r.²⁴ Jedyne szczegółowy opis zdobycia miasta znajdujemy w *Chronica Minora* zwanej również *Khuzistan Chronica*. Anonimowy autor dzieła zwraca uwagę na silne fortyfikacje miasta i postawę obrońców, którzy nie byli sparaliżowani strachem przed Królem Królów. Miasto było otoczone wodami Nilu od wschodu i Morza Śródziemnego od Północy. Zdobywcy, nie mogąc sforsować murów twierdzy w otwartej

¹² Nokandeh 2013.

¹³ Canepa 2010.

¹⁴ Wallburg-Mosig 2009.

¹⁵ Dignas, Winter 2007.

¹⁶ Maksymiuk 2005; Maksymiuk 2007, 345–357; Maksymiuk 2011; Maksymiuk 2012.

¹⁷ Sińczak 2013, 69–75; Sińczak 2014, 83–9; Szeląg 2012.

¹⁸ Maksymiuk 2012, 83.

¹⁹ *Chronicon Ad Annum 724*, Chabot J. B. (red.), Paris 1903, 112.

²⁰ Morrison 2007, 54.

²¹ *Chronicon 724*, 112; De Santis 2015 32.

²² Theophanes Confessor, *Chronicle of Theophanes Confessor*, tłum. Scott R., Mango C., Oxford 2006, A.M. 6107.

²³ Michael Syrus, *The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians.*, tłum. Bedrosian R, New York 2013, XI 1.

²⁴ *Chronicon 724*, 112.

walce, uciekli się do podstępów. Skorzystali z rady pochodzącego z Kataru a mieszkającego w Aleksandrii filozofa Piotra. Zdrajca wskazał agresorom jak zdobyć miasto wykorzystując małe rybackie łódki, na których Persowie pod osłoną nocy dostali się do miasta. Gdy nastał świt, Irańczycy wymordowali załogę twierdzy przy zachodniej bramie miasta, którą otworzyli i wpuścili oczekujące pod murami wojska inwazyjne. Perska armia zdobyła ogromne łupy i klucze od Aleksandrii, które przekazała swojemu królowi²⁵. Z miasta uciekli do Konstantynopola urzędnicy i arystokraci z patriarchą Janem i namiestnikiem miasta Niketasem. Ofensywa armii Persów po stłumieniu oporu mieszkańców Aleksandrii prowadziła wzdłuż wybrzeża Egiptu przez Cyrenajkę do Libii, gdzie rozpoczęli oblężenie Kartaginy²⁶. Persja Chosroesa II znalazła się u szczytu swojej potęgi opierając zachodnie granice na Anatolii i Libii. Jak zauważa Jalalipour znamienne jest, że Sasanidzi, którzy wcześniej stronili od trwałych podbojów zadowolając się tylko korzyściami ekonomicznymi z plądrowanych przez siebie rzymskich prowincji, utrzymali ogromny kraj przez dziesięć lat²⁷. Okupacja Egiptu była więc dla monarchii nowoperskiej niezwykle intratnym przedsięwzięciem. Persowie pozostawili w podbitej prowincji rzymski system zbierania podatków. Większość perskich instalacji militarnych i siedzib administracji była ulokowana w miejscach, gdzie wcześniej zlokalizowali je Rzymianie. Dzięki zachowanym w suchym klimacie północnej Afryki dokumentom spisywanym na papiusach udało się je zidentyfikować i przypisać do miast: Aleksandrii, Elefantyny, Hermopolis, Lykos, Maximianopolis i Teodozjopolis²⁸. Egipt był zarządzany przez perskiego urzędnika imieniem Saraleneozan, który pełnił funkcje administracyjne i militarne. Zbierał podatki, wydawał wyroki sądowe, a po wyjeździe Scharbaraza z Egiptu zajmował się również nadzorem nad garnizonami wojsk okupacyjnych w prowincji²⁹. Saraleneozan był więc w imperium Parweza urzędnikiem o kompetencjach *marzaban*, choć, jak stwierdza Jalalipour, zachowane na papiusach listy każą go nazywać *karframan-idar*, co możemy przetłumaczyć jako „sędzia regionalny”³⁰. Przy założeniu, że jego tytuł pochodził z dworu królewskiego, a nie był przydomkiem, możemy z powodzeniem stwierdzić, że w tytulaturze namiestnika Egiptu sasanidzkiego brak nawiązania do oficjalnego określenia jakim nazywano namiestnika tego regionu w czasach Achemenidów: *frataraka*. Jest to znamienne tym bardziej, że termin *frataraka*, oznaczający w języku średnioperskim zarządcę, pierwotnie był używany tylko do

²⁵ *Chronicon anonymum. (Chronica minora)*, Guidi I. (red.), Paris 1903, 25.

²⁶ Theophanes A.M. 6107.

²⁷ Jalalipour 2014, 1. Dostęp: 19 V 2015.

²⁸ Jalalipour 2014, 8.

²⁹ Jalalipour 2014, 9–10.

³⁰ Jalalipour, 2014.

określania namiestnika Egiptu³¹. W czasach Arsacydów termin ten był używany przez książąt panujących w Farsie. Tytuł ten powinien więc być dobrze znany Sasanidom. Jeśli Chosroes nie użył go w stosunku do Saraleneoza, może być to bezpośredni dowód potwierdzający brak świadomości militarnych dokonań mitycznych przodków Sasana, jak w czasach późnej monarchii nowoperskiej prezentowano Achemenidów. W powszechnej świadomości Irańczyków historyczni Achemenidzi i mitologiczni Kejanidzi złączyli się w jedno, co nie przeszkadzało odbiorcom w percepcji aryjskiej kosmologii. Jest to tym bardziej godne odnotowania, że Egipt w tradycji Iranu jest obecny w eposie o panowaniu dobrego króla Kej Kawusa, mitycznego władcy utożsamianego z jednym z pierwszych Achemenidów. Przekazywane ustnie, i prawdopodobnie częściowo spisane w czasach Sasanidów, pieśni o mitycznych postaciach zebrał i zamienił w literacki epos Abolqasem Ferdousi³². Irańska legenda o Kej Kawusie umieszczona w dziele Ferdousiego zawiera następujący passus:

„Gdy się pomyślnie toczyły sprawy, zdrada zrodziła się wśród Arabów. Pewien mąż znaczny, z możnego rodu, sztandar swój wznosił nad Egiptem i Syrią. I odwrócili się od Kawusa i odmówili poddaństwa.” (przeł. W. Dulęba)³³

Nie można więc stwierdzić, że świadomość posiadania kontroli nad Egiptem w odległej przeszłości całkowicie wygasła wśród elit Persji. Jednak jeśli informacja o powstaniu w Egipcie, jaką Ferdousi umieścił w opowieści o Kej Kawusie, pochodziła z kompilowanych w czasach Sasanidów królewskich ksiąg, to moglibyśmy stwierdzić, że już w czasach schyłku monarchii nowoperskiej kejanidzkie opowieści traktowano raczej jako literacką fikcję niż ukrytą aluzję do Achemenidów. Uważam, że należy odrzucić myśl o sasanidzkiej kontroli nad Egiptem jako o formie kontynuacji uniwersalnego imperium Achemenidów.

PODSUMOWANIE

Wojska perskie opuściły Egipt jesienią 629 i przekroczyły Eufrat w drodze powrotnej w 630 r. Po prawie dziesięciu latach okupacji, po podpisaniu przez oba mocarstwa traktatu pokojowego, Egipt powrócił pod rzymską jurysdykcję. Dla przeciętnych mieszkańców prowincji zmiana dozorców podatkowych i garnizonów wojskowych była niemal jedyną fizyczną zmianą jaką mogli zaobserwować. Mimo początkowych grabieży i rzezi jakie stosowali Persowie aby zastraszyć ludność, zwykła codzienność szybko wróciła do Egiptu

³¹ *Frataraka* – (średpers.) zarządca, namiestnik. Wiesehöfer wskazuje na trzech znanych *frataraka* Egiptu: Ramnadaina, Vidranga i Garsapati. Za: Wiesehöfer J., 2012. Dostęp: 30 XI 2015.

³² Ferdousi, *Szahname*, Dulęba W. (red.), Kraków 2004, 269.

³³ Ferdousi 269.

Sasanidów. W okresie 619–629 nie znajdujemy żadnej informacji o buncie czy powstaniu w perskiej prowincji. Wręcz przeciwnie, ludność monofizycka korzystała z tolerancyjnej polityki władz perskich wnosząc nowe kościoły. W przeciwieństwie do przypadków, jakie znamy z innych spornych regionów w globalnej konfrontacji mocarstw, nie doszło w Egipcie do próby nawracania mieszańców na zaratusztranzizm siłą. Persja Chosroesa II była dzięki zdobyciu Egiptu w znakomitym geopolitycznym położeniu w stosunku do Rzymu. Rażące błędy i zaniedbania dowództwa Persów oraz przekonanie o własnej wyjątkowości Chosroesa II Parweza nie pozwoliły na skuteczne wykorzystanie tej przewagi. Z zachowanych źródeł pisanych i dzieł sztuki nie można wywnioskować, że Persowie zdawali sobie sprawę z analogii jaką można zauważyć między Kambyzesem a Parwezem. Jest to więc kolejny dowód przeciwko próbom dopatrywania się w polityce Sasanidów intencji rewindykacji ziem wchodzących w skład pierwszej scentralizowanej monarchii irańskiej w starożytności – imperium Achemenidów. Dla Egiptu okupacja perska była pierwszym, bezpośrednim zetknięciem z kulturą Bliskiego Wschodu od wielu stuleci. Wiele z przyniesionych przez Persów wzorców kulturowych pozostało w Egipcie na długo i zostało utrwalonych podczas podboju arabskiego.

Bibliografia:

Burgan M., 1999: *Empires of Ancient Persia*, New York.

Canepa M. P., 2010: *Two eyes of the Earth*, London.

Daryaei T., 2014: *Middle Persian papyri from the Sasanian Occupation of Egypt in the Seventh Century*, [w:] *e-Sasanika Articles*, <http://sasanika.org/sasanika-library/middle-persian-papyri-from-the-sasanian-occupation-of-egypt-in-the-seventh-century-ce-i/>, stan na 24.05.2015.

De Santis M., 2015: *Dark Age Byzantium*, *Military History Monthly* 57, 26–44.

Dignas B., Winter E., 2007: *Rome and Persia in late antiquity: neighbours and rivals*, Cambridge.

Farrokh K., 2007: *Shadows in the desert. Ancient Persia at war*, Oxford.

Gacek T., 2006: *Księga czynów Ardaszira syna Papaka*, Kraków.

Gacek T., 2007: *New vocabulary in Dari, Persian and Tajik*, [w:] *Miscellanea Eurasiatrica Cracoviensia*, Kraków, 211–227.

Gascou J., 2007: *Egipt bizantyjski (284–641)*, [w:] *Świat Bizancjum. Cesarstwo Wschodniorzymskie 330–641*, I, pod red. C. Morrissona, Kraków, 463–501.

- Heather P., 2010: *Upadek Cesarstwa Rzymskiego*, Poznań.
- Jalalipour S., 2014: *Persian occupation of Egypt 619–629 :Politics and Administration of Sasanid*, [w:] *e-Sasanika Graduate Paper 10*, <http://sasanika.org/esasanika/persian-occupation-egypt-619-629-politics-administration-sasanians/>, stan na 19.05.2015.
- Maksymiuk K., 2005: *Polityka Sasanidów wobec wschodnich prowincji Cesarstwa Rzymskiego w III w. n. e.*, Siedlce.
- Maksymiuk K., 2007: *Armenia w polityce Sasanidów w III w. n.e.*, [w:] *Grecy, Rzymianie i ich sąsiedzi*, pod red. K. Nawotki, M. Pawlak, Wrocław, 345–354.
- Maksymiuk K., 2011: *Pogranicze persko-rzymskie w działaniach Husrowa I Anuszirwana (531 – 579). Geneza problemów polityczno-religijnych w relacjach Iranu i Rzymu w okresie sasanidzkim*, Siedlce.
- Maksymiuk K., 2012: *Geografia wojen rzymsko-perskich: działania militarne Rzymu i Iranu w okresie sasanidzkim*, Siedlce.
- Morrison C., 2007: *Wydarzenia – perspektywa chronologiczna*, [w:] *Świat Bizancjum. Cesarstwo Wschodniorzymskie 330–641*, I, pod red. C. Morrisona, Kraków, 11–62.
- Mosig-Wallburg K., 2009: *Romer und Perser. Vom 3. Jahrhundert bis zum Jahr 363 n. Chr.*, Gutenberg.
- Nokandeh J., 2013: *Persia's Imperial Power in Late Antiquity: The Great Wall of Gorgan and the Frontier Landscapes of Sasanian Iran*, Cambridge.
- Olbrycht M., 2004: *Aleksander Wielki i świat irański*, Rzeszów.
- Olbrycht M., 2009: *Tytulatura pierwszych Arsakidów i jej polityczno-religijne konotacje*, [w:] *Świat starożytny, jego polscy badacze i kult panującego*, pod red. L. Mrozewicza, K. Balbuzy, Poznań, 229–241.
- Olbrycht M., 2010: *Iran Starożytny*, [w:] *Historia Iranu*, pod red. A. Krasnowolskiej, Wrocław, 27–285.
- Olbrycht M., 2013: *Imperium Parthicum*, Kraków.
- Poushariati P., 2008: *Decline and Fall of the Sasanian Empire*, New York.
- Sińczak T., 2013: *Pierwsza wojna Cesarstwa Rzymskiego z Persją (230–233) w świetle źródeł rzymskich*, [w:] *Res Militaris*, I, pod red. D. Waszaka, Zielona Góra, 69–75.
- Sińczak T. 2014: Toruń: *Granica Bizancjum i Persji we wczesnym średniowieczu. Kilka uwag nad trudnym sąsiedztwem*, Młoda myśl. Czasopismo humanistyczne 3, 83–93.
- Skupniewicz P., 2006: *O tarczach sasanidzkiej jazdy*, Acta Militaria Mediaevalia 2, 9–21.
- Skupniewicz P., 2007: *Hełm wojownika przedstawionego na kapitelu w Tak-e Bostam*, Acta Militaria Mediaevalia 3, 9–28.

- Skupniewicz P., 2014: *Sasanian horse armor*, *Historia i świat* 3, 35–59.
- Szeląg T., 2012: *Amida 359*, Warszawa.
- Wiesehöfer J., 2012: *Frataraka*, [w:] *Encyklopedia Iranica*,
<http://www.iranicaonline.org/articles/frataraka>, stan na 30.11.2015.
- Woźniak M., 2010: *Armie starożytnej Persji. Od powstania państwa Achemenidów do upadku imperium sasanidzkiego*, Katowice.
- Wójcikowski S. R., 2007: *Imperium medyjskie – fikcja czy historyczna rzeczywistość*, [w:] *Miscellanea Eurasiatica Cracoviensia*, Kraków 2007, 269–307.
- Wójcikowski S. R., 2007: *Dejokes – geneza państwa medyjskiego według Herodota*, *Nowy Filomata* 11, 117–126.
- Wójcikowski S. R., 2010: *Konnica irańska w okresie późnoachemenidzkim*, [w:] *Hortus Historiae. Księga pamiątkowa ku czci profesora Józefa Wolskiego w setną rocznicę urodzin*, pod red. E. Dąbrowy et al., Kraków, 123–135.
- Wójcikowski S. R., 2014: *Kawaleria perska w okresie wczesnosasanidzkim. Aspekty społeczne i militarne. I: Konnica w Iranie przed Sasanidami. Kampanie Sasanidzkie.*, Oświęcim.

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
sinczaktomasz@gmail.com